

5. Зеленогорский Ф.А. Очерки из истории древней философии. Харьков, 1908. 224 с.

6. Зеленогорский Ф.А. Философия Григория Савича Сквороды, украинского философа XVIII столетия // Вопросы философии и психологии. Москва, 1894. Кн. 23(3) с. 197-234, Кн. 24(4) с. 281-315

7. Зеленогорский Ф.А. Цинники // Вера и Разум. Харьков, 1891. т. II. ч. I. с. 97–121.

8. Стоюхина Н.Ю., Костригин А.А. К 180-летию Федора Александровича Зеленогорского – философа, историка, психолога // Труды Нижегородской духовной семинарии. Нижний Новгород, 2018. Выпуск 16, с. 135-162.

Мозгова Н. Г.

*Національний педагогічний університет
імені М.П. Драгоманова*

П. ЛЕЙКФЕЛЬД І І. ЯГОДИНСЬКИЙ ПРО НАПРЯМИ РОЗВИТКУ ЛОГІКИ

Надзвичайно важливою і методологічно знаковою для розвитку вітчизняної логіки стала унікальна праця професора Харківського університету П. Лейкфельда (1859-1930) «Різноманітні напрями в логіці та основні завдання цієї науки», за яку у 1891 р. Рада Варшавського університету присудила йому ступінь магістра філософії. Відомо також, що у 1897 р. П. Лейкфельд захистив у Харківському університеті докторську дисертацію «Логічне вчення про індукцію у найважливіші історичні моменти його розробки». Для сучасних дослідників вітчизняної філософії XIX ст. наукова діяльність П. Лейкфельда залишається сьогодні досить маловідомою.

Декілька слів про вищезазвану працю «Різноманітні напрями в логіці та основні завдання цієї науки». Екземпляр цієї книги нам вдалося розшукати у відділі колекцій в НБУ імені В.І. Вернадського.

Мету своєї праці П. Лейкфельд вбачав у тому, щоб «з перших сторінок читач побачив, що я досить далекий від думки створити з логіки щось нове. Моє завдання полягає у тому, щоб розглядаючи так звані напрями цієї науки, висловити декілька слів на захист формальної логіки ...та, по можливості, точно і конкретно сформулювати її загальні завдання» [2, с. I]. Особливо цінним є те, що у цій праці П. Лейкфельд дає класифікацію основних напрямів розвитку європейської логіки у XIX ст., спираючись на праці тогочасних найвідоміших німецьких логіків й філософів.

На нашу думку, Лейкфельд цілком слушно відзначає реальний сплеск «революційної ситуації» (Г. Кун) в європейській логіці початку XIX ст. Цей сплеск був результатом здійсненого І. Кантом протиставлення, навіть зіткнення, «загальної» (формальної) логіки і логіки «трансцендентальної» (суттєвої частини його теорії пізнання). Останнє положення є власне відправним моментом започаткування Кантом власне «логіко-гносеологічної проблематики» як такої. «Кант, – пише П. Лейкфельд, – вимагає, щоб логіка (принаймні «allgemeine Logik» – на відміну від «transcendentale Logik») залишалася виключно на ґрунті вивчення форм та законів нашого мислення і ніяк не зачіпала його змісту» [2, с. 22]. Правильність, а не об'єктивна істинність, має хвилювати формальну (загальну) логіку, а істинність є справою гносеології.

Наслідком кантівських протиставлень формальної й трансцендентальної логіки стало загострення уваги європейських вчених до всього спектру течій тогочасної логічної науки. Так, «німецькі вчені ... розрізнили в логіці два головних напрями: *«формальний» у всоєсяжному смислі і «спекулятивний», «онтологічний», «реальний» або «метафізичний»* (тут і далі виділено нами – Н.М.). При цьому вони розділили перший на «формальний у вузькому смислі» ... і «формальний у широкому значенні» або «ідеально-реальний» [2, с. 24].

У 1909 р., запропоновану П. Лейкфельдом класифікацію напрямів розвитку логіки у XIX ст., продовжив розробляти приват-доцент Казанського університету І. Ягодинський (1869 - ?) у своїй ґрунтовній праці «Генетичний метод в логіці». Головну мету своєї праці І. Ягодинський вбачав у тому, щоб «з певної точки зору викласти розрізнений до цього часу у деяких відношеннях логічний матеріал. Точка зору виражається у генетичному методі, який, приводячи логіку в тісний зв'язок з психологією, дозволяє чіткіше відмежувати її від теорії пізнання» [4, с.1].

І. Ягодинський пропонує майже аналогічну в порівнянні з П. Лейкфельдом, але більш повну класифікацію напрямів європейської логіки у XIX ст. Посилаючись на П. Лейкфельда, він ставить на перше місце *ідеально-реальний напрям* [4, с.5]. Цей напрям впливає з логіки Арістотеля, до нього належать Ляйбніц та його послідовники, Бенеке, Лотце та ін. «Він (ідеально-реальний напрям – Н.М.) приймає до уваги зовнішній світ; з одного боку, ми маємо порядок речей зовнішніх «Я», з іншого – порядок ідей у нашому мисленні. Відповідність членів того та іншого ряду, думки і дійсності, є вихідним принципом ідеально-реального напрямку» [4, с. 6].

«Другий напрям в логіці, не менш розповсюджений, має назву *формальний*. Він бере до уваги лише зв'язок ідей. Незалежно від зовнішнього світу наше мислення має свої умови продуктивності... Наша

думка не терпить суперечностей» [4, с. 6]. Цей напрям є «незаконнонародженою дитиною Арістотелевої логіки. Формальна логіка є переробленою діалектикою Середніх віків» [4, с. 7]. До цього напрямку І. Ягодинський відносить послідовників Декарта, Канта, Гербарта, Зігварта, Раб'є та ін.

Розмежування двох вищезазначених напрямів проводиться за суто гносеологічною основою, без врахування відмінностей щодо смислу. «Сутність ідеально-реального і формального напрямів є критерієм істинності» [4, с. 8]. Їх два – матеріальний і формальний. Матеріальний критерій вимагає узгодження ідей з дійсністю. Формальний – лише відсутності суперечностей у процесі мислення.

«Матеріальний критерій лежить в основі третього напрямку в логіці – *індуктивногого*» [4, с. 9]. До нього належать Бекон, Ньютон, Гершель, Уевель, Мілль.

«Вказані напрями – ідеально-реальний, формальний та індуктивний можуть вважатися основними в логіці. Два інших – є результатом поєднання логіки з математикою або з метафізикою» [4, с. 11].

Четвертий напрямок – це *математична логіка*. Розгляд логіки з математичної точки зору став можливим ще за часів Арістотеля, який запровадив у логіку математичні символи, що відкрили можливість вивчати поняття у відношеннях до їх обсягів і дозволило зводити відношення між поняттями до кількісних відношень.

Слід також підкреслити, що на загострення логіко-гносеологічних проблем у XIX ст. вплинули зрушення в математиці і у щойно винайденій математичній логіці. У недалекому майбутньому будуть зроблені такі грандіозні відкриття, як неевклідова геометрія М. Лобачевського, теорія ймовірності А. Ейнштейна, теорія множин Г. Кантора, які призведуть до кризи «старої логіки». І якщо Кант ще міг з повною впевненістю стверджувати, що у своїх основних рисах логіка вже давно є завершеною наукою і що вона з часів Арістотеля більше не мала ніякого розвитку, то на межі століть більшість логіків як у Європі, так і в Україні приходять до висновку, що «стара логіка» вже трагічно не відповідає науковим потребам часу і що закони логіки цілком залежать від властивостей тієї предметної області, яку досліджує та чи інша наука.

Зокрема у 1826 р. М. Лобачевський пропонує варіант неевклідової геометрії, видозмінивши п'ятий постулат (аксіому) системи Евкліда, який довго вважався незаперечно-очевидним, а тому істинним. Відкриття інших варіантів геометрії (напр., Рімана) загострили питання і про природу очевидності аксіом як засновків у ланцюгах силогізмів. Чи може очевидність бути інструментом обґрунтування в логіці і математиці? Як бути з «демонстрацією» логічного слідування (імплікації) в силогізмі? Яка

природа умовиводу і логічних зв'язків між його засновками та висновком? У чому полягає сутність форм та законів логіки?

Ці та інші питання ще більше загострилися, коли поряд з багатоваріантністю геометричних аксіоматик в європейському контексті з'явилися нові закони логіки, пов'язані з розробками Дж. Буля щодо отождолення логіки з алгеброю. Булева алгебра логіки, представлена у 1847 р. його книгою «Математичний аналіз логіки», пропонує декілька аксіом (асоціативності, комунікативності, дистрибутивності) і три оператори. Пізніше останні виявилися дотичними до операцій з множинами в математиці (об'єднання, перетину, доповнення), знайомі нам як понятійні операції з коловими схемами Л. Ейлера. Але створена Г. Кантором математична теорія множин вивернула назовні проблему поняття-розуміння. Якщо з точки зору математики поняття є обмеженою множиною, то його визначеність передбачає знання про зовнішній контекст, що знаходиться за його межею, тобто передбачає іншу, більш смну множину, в обсяг якої включається визначувана множина-поняття. І так до нескінченності. Щоб перервати цю «дурну нескінченність», Кантор був змушений запропонувати поняття «множини всіх множин», але воно виявилось внутрішньо суперечливим, що помітив Б. Рассел [3]. До нього і до Г. Кантора ця суперечність, яка типологічно була близькою до відкриття ще Псевдо-Діонісієм Ареопагітом парадоксу «Бога і каменя», у латентному вигляді супроводжувала пошуки європейських логіків і математиків.

П'ятим напрямом європейської логіки ХІХ ст. є *метафізичний*. Останній напрям виникає внаслідок надання основоположенням логічної науки, наприклад, її законам, метафізичного смислу. «Перший зразок такої логіки являє знову ж таки логіка Арістотеля; у Новий час зразки метафізичної логіки ми знаходимо у Фіхте, Гегеля та ін.» [4, с.15]. До речі, П. Лейкфельд зараховує до *метафізичного* напрямку Шлейермахера, Тренделенбурга, Дюринга, Ібервега і навіть Спенсера [2, с. 113-126].

З точки зору П. Лейкфельда, метафізичний напрям є найбільш вагомим й суттєвим саме тому, що він найяскравіше демонструє гостро-суперечливу взаємообумовленість логіки й гносеології. Її добре ілюструє логіка Гегеля, яка одночасно є розгортанням й самопізнанням абсолютною ідеєю самої себе. Якщо Кант жорстко розмежував логіку й теорію пізнання, зробивши першу екстремально-формальною, то метафізична логіка Гегеля принципово збігається із гносеологією. Звичайно, цей збіг є суперечливим і він являє собою єдність протилежностей та ілюструється Гегелем в його діалектиці. З цього приводу І. Ягодинський писав, що «Кантове протиставлення суто формальної і трансцендентальної логік завдяки Фіхте і Гегелю трансформувалося у логіку *метафізичну* або

діалектичну» [4, с.15]. Остання завжди була опонентом як до формального напрямку (Кант, Круг, Герbart, Зігварт), так до математичного, що з'явився вже пізніше. Лише «ідеально-реальний» напрям, який співпав з Лейкфельдовим «формальним у широкому значенні» (Ляйбніц, Бенекє, Лотце), виявився в Європі відкритим як для індуктивістських, так і для математизаторських спрямувань, які у взаємодії з європейською традицією торували собі шлях розвитку логіки вже у ХХ столітті.

Література

1. Лейкфельд П. Логическое учение об индукции в главнейшие исторические моменты его разработки / П. Лейкфельд. СПб.: Типография М.М. Стасюлевича. 1896. 307 с.
2. Лейкфельд П. Различные направления в логике и основные задачи этой науки / П. Лейкфельд. Харьков: Типография Губернского Правления, 1890. 387 с.
3. Новосёлов М. М. Абстракция множества и парадокс Рассела (К столетию парадокса) // Вопросы философии. 2003. № 7. С. 67-77.
4. Ягодинский И.И. Генетический метод в логике / И.И. Ягодинский. Казань: Типо-литография Императорского университета, 1909. 360, III с.

Плахтій М. П.

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

ОСНОВНІ ПОГЛЯДИ Ф. ЗЕЛЕНОГОРСЬКОГО ТА П. ЛЕЙКФЕЛЬДА ЩОДО НАПРЯМІВ РОЗВИТКУ ЛОГІКИ НАПРИКІНЦІ ХІХ СТОЛІТТЯ

Проблеми історії логіки в Україні потребують більш детального вивчення та уточнення. Актуальність зазначеної проблематики для логіки полягає в тому, що традиційний напрямок у логіці зазначеного періоду в Україні не досліджений повністю.

Найвагомішим джерелом для виокремлення логічних ідей в Україні другої половини ХІХ ст. є праці філософів, логіків і математиків, професійна діяльність яких була зосереджена в освітніх закладах. Логіка як окрема дисципліна входила до переліку тих предметів, що викладались як у світських, так і в духовних навчальних закладах. Викладачі логіки відповідно до загальних програм мали змогу складати власні програми, вносити свої власні зауваження, що потребувало глибоких знань фахової літератури, сприяло виявленню та розвитку їхніх власних поглядів. Тому зосереджуючись на працях Ф. Зеленогорського та П. Лейкфельда як викладачів Харківського університету, ми маємо можливість виокремити їх погляди на логіку як науку.